

RELAȚIILE DINTRE ORTODOCȘI ȘI GRECO-CATOLICI ÎN JUDEȚUL ALBA ÎN LUMINA ÎNSEMNĂRILOR DE PE CĂRȚILE VECHI ROMÂNEȘTI (SECOLELE XVIII – XIX).

Cătălin Rișcuța

Fără îndoială, unirea religioasă a românilor transilvăneni cu Biserica Romei a însemnat un moment de cotitură în dezvoltarea națiunii române din Transilvania. Ea s-a produs în virtutea necesității unui suport confesional necesar monarhiei austriece pentru întărirea stăpânirii sale în această provincie a Imperiului¹.

Din perspectivă românească, unirea a fost receptată ca un prilej de ridicare, de recunoaștere sub raport social, economic, cultural și politic. La nivelul popular, al masei, unirea nu este primită conștient ci este acceptată doar datorită imposibilității de percepție a adâncimilor de ordin dogmatic ale religiei. Maselor, unirea nu le este explicată și ele nu reacționează atâta vreme cât nimic din forma exterioară a desfășurării cultului nu pare a fi afectat². Mișcările împotriva unirii de desfășoară doar la periferia provinciei, în teritoriile ce aveau puternice legături cu spațiul extracarpatic și ele nu afectează viața religioasă a comunităților din ținuturile central-transilvănene.

Conscripțiile făcute încă din primele decenii ale veacului al XVIII-lea dovedesc că nu toți românii din Transilvania au aderat la unire³. Cu toate acestea, până spre jumătatea secolului al XVIII-lea, viața religioasă în acest spațiu s-a desfășurat, cu puține excepții, fără incidente deosebite.

Defecțiunile apar la 1744 odată cu periplul prin Transilvania al călugărului sârb Visarion Sarai. Călugărul le spune românilor că religia lor, „legea românească” a fost schimbată, că ei nu aparțin nici unei religii și că primind tainele preoților uniți nu fac decât să se afunde în păcat⁴. Acțiunea lui Visarion „dezorganizează întregul sistem al Unirii”, două treimi dintre români abandonând-o⁵. Vor urma 15 ani de continue frământări religioase. Agitatorii se succed militând împotriva unirii. Drumurile făcute de ortodocși spre Viena se

---

1. D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*. Din istoria formării națiunii române, București, 1984, p. 136.

2. Ibidem, p. 140, 150; Zenovie Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite, în Perspective*, XIV-XVI, nr. 53 – 60, 1991 – 1993, p. 41 – 42.

3. Rezultatele conscripției din 1716 indicau existența a 2260 preoți uniți și 456 neuniți cf. D. Prodan, *op. cit.*, p. 150.

4. I. Lupaș, *Studii, conferințe și comunicări istorice*, vol. IV, Sibiu, 1943, p. 205.

5. Sorin I. Crișan, Vasile Dan Alb, *Câteva aspecte ale ortodoxismului și greco-catolicismului în Transilvania, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, în Sargetia*, XXV, 1992 – 1994, p. 286; vezi și O. Bârlea, *Unirea românilor (1697 – 1701)*, în *Perspective*, XIII, 1990, nr. 49 – 50, p. 53.

înmulțesc. Punctul culminant îl constituie mișcarea călugărului Sofronie de la Cioara.

Curtea vieneză reacționează slab în condițiile în care trupele imperiale erau angajate în Războiul de 7 ani. Acțiunile ortodocșilor aduc după sine Edictul de toleranță din 13 iulie 1759, dar și trupele imperiale de sub conducerea generalului Buccow.

Edictul amintit recunoaște și consacră o realitate – existența ortodocșilor și dreptul lor de a-și exercita confesiunea. Conscriptiile ordonate de Buccow nu fac decât să confirme existența acestei realități, iar „desmembrația legii” (dismembratio ecclesiarum) reprezenta acțiunea concretă de sancționare a ei.

Revenind, prezentarea situației existente în Transilvania până în cel deal treilea sfert al veacului al XVIII-lea se reflectă și în evoluția termenilor. Așa cum a fost remarcat, până la 1700 în Transilvania român însemna ortodox, iar ortodox în viziunea catolică și reformată însemna altceva decât creștin. Raportul români-ortodocși era mai degrabă sinonim cu „sectă grecească”, „eretici” și „schismatici”⁶.

Și pentru români cei de altă confesiune sunt „papistași”, iar cei care au acceptat unirea religioasă s-au „uniat cu papistași”⁷. Atitudinea nu este surprinzătoare, românii cunoscându-și apartenența la „legea românească”, aceeași cu cea a românilor de peste munți. Această „lege românească” a constituit un cadru de manifestare a unității etnice și le-a menținut românilor sentimentul apartenenței la un spațiu religios mai larg, la Ortodoxie. Acest sentiment se manifestă prin solidaritate religioasă ilustrată de termeni precum „Pravoslavie” sau „pravoslavnic creștin”. Folosiți încă înainte de secolul al XVIII-lea, utilizarea lor este concludentă pentru atitudinea brașovenilor față de actul unirii. Aceștia își plâng „frații cari au rătăcit din pravoslavie”⁸.

Ruperea unității religioase a românilor a avut drept rezultat apariția de noi termeni, fără a elimina terminologia veche. Spre deosebire de termenul „pravoslavnici” care desemna pe membrii aceleiași comunități religioase, acum apare o situație nouă, termeni precum „unit” și „neunit” păstrând în continuare o componentă religioasă, dar fiind menși să facă diferențierea în cadrul aceleiași etnii prin raportarea la un alt sistem confesional – catolicismul. Conotația distinctivă, tranșantă, dovedește existența anterioară a unei conștiințe etnice, dispersată prin unirea cu Biserica Romei. Acest fapt arată că în secolul al XVIII-lea, la români, conștiința confesională este supraetnică, opțiunea religioasă dând naștere la două blocuri românești antagonice⁹. Conștiința etnică se păstrează doar ca teren de separație pe criterii confesionale.

În ceea ce privește județul Alba, situat peste cea mai mare parte a fostului

6. O. Bârlea, op. cit., p. 66; N. Bocșan, I. Lumperdean, I. A. Pop, Etnie și confesiune în Transilvania (secolele XIII – XIX), Oradea, 1994, p. 25 – 50.

7. Meda Diana Hotea, Manifestări ale mentalității colective țărănești la mijlocul secolului al XIII-lea în Transilvania, în Sargetia, XXI – XXIV, 1988 – 1991, p. 175.

8. S. Dragomir, Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII, vol. I, Sibiu, 1920, p. 36.

9. Vezi unele referiri la Meda Diana Hotea, op. cit., p. 173 și Sorin I. Crișan, Vasile Dan Alb, op. cit., p. 285.

comitat Alba, el s-a plasat chiar în centrul marilor frământări religioase din secolul al XVIII-lea. Alba Iulia a fost locul de desfășurare a sinoadelor care au hotărât unirea cu Biserica Romei¹⁰. Până la jumătatea deceniului cinci al secolului al XVIII-lea, viața religioasă s-a desfășurat fără mari incidente, dar acțiunea călugărului Visarion a zguduit puternic unirea și în această zonă. Astfel, la 22 V 1745 sătenii din comitatul Alba declarau că „nicidecum nu vor primi unirea, nici pe preoții uniți”¹¹.

Aflat în apropierea Săliștii Sibiului, centrul luptei împotriva unirii, comitatul Albei a fost permanent zguduit de repetate agitații religioase. Nici mișcarea lui Sofronie nu a ocolit această zonă, în comitatul Albei desfășurându-se „cea mai cumplită revoluțiune în contra unirei”¹².

Împărțirea credincioșilor și a bunurilor bisericești a relevat faptul că în comitatul Albei existau, la 30 martie 1761, 3134 familii unite și 14630 familii neunite. Din cele 223 de localități ale comitatului existau 45 care nu aveau nici o familie unită și 13 preoți în 12 sate fără nici un credincios unit¹³.

În acest context, putem spune că relațiile dintre lumea ortodoxă și cea greco-catolică s-au desfășurat în sens negativ luând, mai ales, forma unor disensiuni.

Notațiile de pe cărțile vechi românești consemnează aceste disensiuni odată cu apogeul tulburărilor religioase. Astfel, pe un *Ceaslov*, (Iași, 1750) este notat: „1760. Atunci s-au burzului Un(i)ația pe supt marginile Bălgadului”¹⁴. Mult mai consistente sunt informațiile culese de pe un *Miscelaneu* manuscris: „Să știe când au fost huliți popi(i) di prinu țară și din biserici și era mare gâlceavă în țară. Era(u) ani(i) 1760, în zilele prea luminatului domn Petru Pavel Aaronu Bistrai, arhiereu(l) Ardealului. Scris-am eu Popa Ioan din Feniș”¹⁵.

Rezultatele luptei împotriva unirii sunt consemnate cu multă amărăciune de către Ioan Popovici, protopopul unit al Cibului: „Când s-a lăpădat sfânta unire din toată țera Arde(a)lului au fost anii 1760”¹⁶.

10. Actul unirii este consemnat și într-o foarte valoroasă însemnare de pe o carte veche românească: „Svrășitul Praznicarului. Scrisu-l-am eu, Popa Ioan în sat în Telna, în zilele VI(ă)d(i)chii Atanasie, arhiepiscop și mitropolit a toată Ț(a)ra Arde(a)lului, spre Silvaș, spre Șomleu, spre Făgăraș iproci, notarăș (fiind) Popa Ghiorghe din Daia, a toată Ț(a)ra notarăș și nouă protopop, carele nu osteni pre noi de nu scria, ce mai v(ă)rtos ne-(a)u dojenit și îndemnat spre lucru de spăsenie ca un părinte purtătoriu de grije lucrurilor preoțești, depreună cu cucernicul și precuviosul într blânzie petrecătoriu părintele nostru milostiv VI(ă)dica Atanasie cari mare nevoie și dajde și tărhat au ușurat de pre umărul preoților cu tot soborul svân(t) de sub mâna milii svinjiilor lor, scriind cărții de pace cum să fie una Roma vechie cu Roma nouă, precum au avut legătură într-o unciune, precum vei afla și întru cântările lui Petru și Pavel într-această carte, preceperi c-au avut și svinjiile sale a propovedui cum în Roma vechie așa și cu cea nouă. Fost-au îndemnătoriu și dătătoriu mai marelui svat și svetnic părinților noastră pater Baroni, 1700, m(e)s(e)(a) mai, 13 zile”, cf. N. Dănilă. O însemnare din 13 mai 1700 despre unirea românilor sub Mitropolitul Atanasie Anghel, în *Viața creștină*, V, nr. 20 (114), 1994.

11. I. Lupaș, op. cit., p. 221.

12. A. Bunea, Episcopii Petru Paul Aron și Dionisiu Novacovici sau istoria românilor transilvăneni de la 1751 până la 1764, Blaj, 1902, p. 232.

13. Zenovie Păclișan, op. cit., p. 221.

14. Doina Lupan, Lucia Hațeganu, Cartea veche românească în biblioteca Muzeului de Istorie Alba Iulia (II), în *Apulum*, XIII, 1975, p. 357.

15. Fl. Dudaș, Memoria vechilor cărți românești, Oradea, 1990, p. 220, nr. 382.

16. Cf. A. Bunea, op. cit., p. 199.

Măsurile Curții vieneze pentru stăvilirea tulburărilor sunt consemnate și ele: „În anul 1761 (s)-a dat poruncă împăratească în toată țara Ardealului a se opri bisericile despre preoții cei neuniți și despre oamenii cei neuniți”¹⁷.

„Sinodul” ținut de călugărul Sofronie la Alba Iulia în iarna anului 1761 este amintit și el: „Să să știe decând au fost săboru la Bălgrad de preoți neuniți au fos(t) la anul Domnului 1761 me(se)ța fe(bruarie) în 8 z(ile)”¹⁸.

Distrugerea mănăstirilor, socotite centre de rezistență împotriva unirii, generează o atitudine vehementă la adresa acțiunii generalului Buccow: „Scrisam eu Silvestru monahu cându au stricatu *necredincioșii* (s.n.) mănăstirea de la Râmeș și cea de la Geoagiu la anii 1762 în Augustu 23, într-o Sâmbătă, spre perirea lor”¹⁹.

Așa cum am arătat, Edictul de toleranță consfințează o situație existentă în Transilvania și anume împărțirea românilor în două comunități confesionale. Numirea unui episcop pe seama neuniților conferă celor două confesiuni o organizare și o ierarhie proprie. De acum, făcând parcă abstracție de ceilalți, fiecare se raportează la propria ierarhie și își consemnează propriile evenimente: „Această carte a dat-o Ioan Popovici din Bucium 1763 februarie 28 de zile, fiind episcop neunit Țării Ardealului Dionisie Novacovici de la Buda”²⁰, sau „La anii Domnului au venit vlădica Ghedeon la popor, 1786 meseața octombrie 12 zile”²¹.

Schimbările în fruntea ierarhiei ortodoxe sunt consemnate fără nici o omisiune: „(...) în vremea aceea era cursul anilor 1796 aprilie 1, fiind stăpânitorul tronului împăratul Austriei Franțiscus al doilea și sub vlădicia domnului Gherasim Adamovici, episcop neunit de legea grecească al Ardealului care la 31 aceștii luni întru Domnul au și răposat în scaunul său din Sibii (...)”²² sau „La anul 1847 s-au arătat Arhieru Andrei Șaguna în Marele Principat al Ardealului, pe ulița grecească neunită adevă în Transilvania”²³.

De ambele părți se încearcă încurajarea și întărirea propriei biserici. Acțiunea de convertire a noi credincioși, dar și de edificare este sugestiv ilustrată de o însemnare culeasă de pe un exemplar al *Chiriadrominului* de la 1699: „Această sfântă și D(u)m(ne)zeiască Poucenie iaste a Popii Văsălie din Șpring dată nouă în câțva vreme a sluji sau a propovedui Tâlculia sf(i)nti

17. Deși dintr-un spațiu adiacent (Șoimuș, jud. Mureș), notăm însemnarea ca având un caracter general cf. Fi. Dudaș, op. cit., p. 222, nr. 389.

18. Însemnare de pe un Strașnic, cf. Valeriu Literat, Două biserici din Țara Oltului, în ACMI, I, 1926 – 1928, p. 239.

19. Însemnare de pe un Octoih cf. Eva Mârza, Colecția de carte veche de la Râmeș, în Apulum, XXIII, 1986, p. 199.

20. Doina Lupan, Lucia Hațeganu, Cartea veche românească în Biblioteca Muzeului de Istorie Alba Iulia (I), în Apulum, XII, 1974, p. 392.

21. Ibidem, (II), p. 357.

22. Doina Lupan, Cartea românească veche în colecția liceului mixt Sebeș II. Catalog, în Apulum, XX, 1982, p. 508.

23. Ioana Cristache Panait, Considerații privitoare la prezența în Transilvania a tipăriturilor bucureștene din veacul al XVII-lea, în BOR, XCIX, nr. 3 – 4, 1981, p. 337.

Evangelhii celor ce vin în credința sfintei ouniri. Scris-am popa Ion din Drașov, 18 mai 1763¹²⁴.

Desigur, fiecare dintre cele două părți își are proprii susținători și, în aceste condiții, orice ajutor este binevenit: „Acest Minei al lunei lui septe(m)yrie în preună cu ceale 11 Mineie a lunilor l-ău dăruit Părintele Neofit Arhimadrit(ul), Paroh(ul) kompaniei Grecilor din Sibiu Sf(i)nței Biserici Neunite din Bălgrad Hramul Bunei Vestiri (...). S-au scris de mine Nicolae Rațiu Protopop(ul) Neunit și Parohul în oraș(ul) Belgrad. 1797¹²⁵ sau „Această carte iaste a Bisericii Ounite din Zlatna, nu pe bani luată și dăruită de Excelența sa vlădica Ioan Bobbdia 29 Iunii 1813. Gheorghie Anghel Paroh al Blajului și profesor crăiesc¹²⁶.

Urmărindu-și scopurile politice și Curtea vieneză contribuie la înzestrarea bisericii greco-catolice: „Această Evanghelie s-au dat din crăiasca milă prin episcopul Iacob Aron vicărașul Ep(isco)piei Făgărașului pe seama beserecii cei unite din S(as) Sebeș, Blaj, 1771, maiu, 19¹²⁷.

În ceea ce privește terminologia folosită, ea ne relevă forma de concentrare pe criteriul confesional a întregii comunități românești. La o privire mai atentă putem distinge însă două nivele de percepție a conținutului termenilor unit și neunit. Astfel, în accepțiunea curții vieneze categoriile unit-neunit conțin, pe lângă conotația confesională și dimensiuni politice și militare. Termenii unit-neunit sunt cultivați și folosiți de către autorități în virtutea principiului „divide et impera”, având însă rolul de a realiza diferențierea între supuși nu numai din punct de vedere confesional.

Dacă în ceea ce privește domeniul politic rezultatele unirii religioase sunt mai greu de surprins, în domeniul militar evoluția raporturilor este mult mai evidentă. Astfel, într-o scrisoare adresată de către ministrul Ferdinand Königsegg Erps episcopul Petru Pavel Aron în preajma izbucnirii Războiului de 7 ani, se arată că prin sprijinul pe care l-ar da curții episcopul și-ar câștiga mari merite, iar „clerul și națiunea română” s-ar arăta vrednică de privilegiile dobândite și de cele ce le va primi¹²⁸. Deși în toilă frământărilor religioase, „națiunea română” însemna încă, în accepțiunea oficială, națiunea română de confesiune greco-catolică.

După 1759 atitudinea se modifică în mod semnificativ. Este relevantă, în acest sens, părerea generalului Buccow privind înființarea regimentelor

24. Eva Mărza, Doina Dreghiciu, Cartea românească veche în județul Alba. Secolele XVI – XVII. Catalog, Alba Iulia, 1989, p. 107 – 108.

25. Eva Mărza, Protopopul Nicolae Rațiu și colecția de carte românească veche de la biserica „Buna Vestire” din Alba Iulia, în *Îndrumătorul pastoral*, II, 1978, p. 124.

26. Eva Mărza, Tipărituri românești vechi în biblioteca parohiei ortodoxe române de la Ighiu (jud. Alba), în *Îndrumătorul pastoral*, IV, 1980, p. 149.

27. Doina Dreghiciu, Cartea veche românească pe Valea Sebeșului, în *Apulum*, XIX, 1981, p. 491.

28. A.Bunea, op. cit., p. 266.

grânicerești. În viziunea sa, doar românii uniți puteau să beneficieze de situația privilegiată conferită de încorporarea în aceste unități militare²⁹.

Mai remarcăm faptul că, deși subordonate confesionalului, componentele noțiunilor unit și neunit se află într-o strânsă interdependență, avantajele militare dobândite de monarhia austriacă prin înființarea graniței transilvănene fiind completate de misiunea acestor regimente de a asigura triumful catolicismului în provincie³⁰.

Pe celălalt palier de percepție, la nivel popular, termenii își păstrează doar conotația strict (confesională) religioasă. Astfel, numirile unit sau neunit apar constant, fiind repetate uneori ostentativ, ca un *titlu* menit să facă distincția în opoziție cu cei din afara comunității confesionale. Nivelele constitutive pornesc de la individual spre colectiv, în ordine ierarhică: „Achim Borza neunit, este a lui din Homorod”³¹ sau „Scriș-am eu Gheorghe Cutean, cantor la Oarda de Sus neunit”³² sau „Nicolae Coman, dascăl neunit (în) Maierii Bălgradului”³³.

Aceeași formulare apare și în cazul preoțimii: „Popa Nicolae, neunit la Bălgrad întărit (...) 1767”³⁴. Remarcăm doar că o astfel de formulare reprezintă și o mărturie adresată propriilor credincioși după ce la 1744 sătenii își somau preoții să spună cărei confesiuni aparțin³⁵.

Uneori termenii apar asociați cu funcții ierarhice. Iată, de pildă, cum se reflectă ei în titulatură: „Ioan Popovici, protopop neunit Cibului, an 1768, aprilie 13”³⁶ sau, în același an „Ioan Popovici, propovăduitorul și oblăduitorul episcopal neunit sat Cib 1768, mai 29 de zile”³⁷ sau „Ioan Popovici, paroh și vicariu neuniților (...) 17 septembrie 1784”³⁸.

Deși diferențele de dogmă sunt mai greu percepute și cartea capătă o dimensiune confesională. Această dimensiune confesională nu-i este însă conferită printr-o analiză dogmatică ci prin integrarea ei într-un spațiu confesional. Astfel, biserica și cartea sunt cele două componente în cadrul cărora și prin care se valorizează comunitatea. „Sfânta carte” este donată „sfintei biserici”: „Această sfântă carte anume Triod easte a sfintei Biserici neunite din Cetea (...). Nicolae Rațiu, protopop neunit al Bălgradului în anul 1794 iulie 10”³⁹.

29. Cf. Carol Gölner, *Regimentele grânicerești din Transilvania 1764 – 1851*, București, 1973, p. 29.

30. Ibidem, p. 25 și urm.

31. Doina Lupan, Lucia Hațeganu, *Cartea veche românească*. În biblioteca Muzeului de Istorie Alba Iulia, (V), în *Apulum*, XVII, 1979, p. 423.

32. Ibidem, p. 401.

33. Ibidem, (I), p. 385.

34. Fl. Dudaș, op. cit., p. 231, nr. 422.

35. La 1744 sătenii din Cacova (jud. Sibiu) mărturisesc că „nu știu nimic de vreo schimbare de lege sau în vechea pravilă a celor 318 sfinți Părinți; rămân deci în vechea lege românesacă și nu vor să știe de absolut nici o schimbare, cerând însă preotului lor Ciucur să spună este unit sau nu? Dacă ar fi unit au ei alți oameni potriviți pentru preoție, mai ales că biserica și cărțile-s proprietatea lor”. Situații similare sunt și la Orlat și Săliște cf. I. Lupaș, op. cit., p. 209 – 210.

36. Fl. Dudaș, op. cit., p. 229, nr. 415.

37. Doina Lupan, Lucia Hațeganu, op. cit., (V), p. 424.

38. Ibidem, (I), p. 382.

39. Eva Mărza, *Cartea veche românească pe Valea Gălzii jud. Alba* (Catalog), în *Apulum*, XVII, 1979, p. 352.

Așadar, biserica ocupă un rol central în viața comunității, iar specificația unită-neunită este importantă, ea având un dublu rol. În primul rând ea desemnează apartenența confesională dar, în același timp, este și un bun al comunității structurate confesional. Ea capătă valoare de simbol fiind dobândită fie prin „desmembrarea legii” în urma confruntărilor religioase, fie printr-un greu efort material al sătenilor în perioada următoare. Nu în ultimul rând, specificația are și o minoră conotație de identificare topografică: „Această Carte cu numele Apostol (...) au dat de pomeană la Sfânta Biserică din Sebiș care iaste neunită (...). Anul 1792, 26 decembrie, Ioan Iovan, zugrav din Orăștie”⁴⁰. Așa cum am arătat, apartenența bisericii este și mai clară prin referirea la comunitate: „Acest sfânt Apostol (...) l-am dăruit sfintei biserici la Ciugud a neuniților (...) august 1787”⁴¹.

După cum am spus, nivelele constitutive ale comunității confesionale pornesc de la individual spre colectiv. Și aici întâlnim o ierarhie ce înglobează mai multe paliere cantitative: „(...) să se știe ctitorii acestei sfinte Evanghelii care au cumpărat și au dat de pomană la *oamenii* (s.n.) cei neuniți din Daia (...) 1762”⁴² sau „Această Sfântă și Dumne(zeiască) Leturghie (...) o au dăruit bisericii din satul Decii în *partea* neunită (...)”⁴³ sau „Avram Moga, paroh la *obștea* (s.n.) neunită din Sas Sebeș (...)”⁴⁴. Și în ceea ce privește preoțimea individualul este integrat colectivului: „Acest Catavasieriu iaste a sfintei biserici din Maierii Bălgradului a *clerului* (s.n.) neunit de supt hramul sfintei Troițe (...)”⁴⁵. Așadar, comunitatea confesională se detașează pe fondul mai larg al comunității sătești. Există însă și exemple în care comunitatea este solidară: „În știință să fie că acest Strașnic este a satului Cib neunit a bisericii sfântului Nicolaie anu 1798 în 10 martie”⁴⁶. Și din această poziție de solidaritate confesională se face raportarea la alte comunități: „Vingardul lângă Daia Română și lângă Ghirbomu unit”⁴⁷.

Și în ceea ce îi privește pe greco-catolici notițele sunt la fel de numeroase și aproape identice ca formulare.

Distincția se făcea și în domeniul învățământului. După ce în primele decenii după unire greco-catolicii au fost opritți de a-și da copiii la școală împreună cu cei ai ortodocșilor, după 1760 împărțirea este tranșantă așa cum o dovedește existența dascălilor fiecărei confesiuni: „Această carte este a lui

40. Doina Dregheciu, op. cit., p. 495.

41. Doina Lupan, Lucia Hațeganu, op. cit., (I), p. 376.

42. Ioana Cristache Panait, Monumentul românesc de la Daia (jud. Alba), valoarea sa istorică și artistică, în *Îndrumătorul pastoral*, VI, 1982, p. 134.

43. Doina Dregheciu, op. cit., p. 496.

44. Lucia Hațeganu, Cartea veche românească în biblioteca Muzeului Unirii din Alba Iulia (IV), în *Apulum*, XV, 1977, p. 383.

45. Doina Lupan, Lucia Hațeganu, op. cit., (II), p. 365.

46. Ibidem, (V), p. 411.

47. Ibidem.

Nicolae Munteanovici Dascăl neunit la Biserica Maerilor din Bălgrad, 1838, 4 August¹⁴⁸ sau în același spațiu „(...) Comes Samuelii Cantoru și Dascăl unit Maieriloru Bălgradului (...) 1850 August 12 (...)”¹⁴⁹.

După 1790, odată cu cristalizarea conștiinței naționale apar și încercări de reunificare a bisericii. În acest context, se pare că românii realizează că termenii unit-neunit reprezintă elemente de distincție între ei. Astfel, la întrunirea fruntașilor ortodocși de la Sibiu din 1797, desfășurată sub conducerea aceluiași vicar Ioan Popovici, se propune înlăturarea denumirilor odioase de „unit”, „neunit”, „schismatic”¹⁵⁰. La un alt nivel, după mai bine de o jumătate de secol, consemnăm o foarte sugestivă expunere a situației. Este vorba despre corespondența purtată de P. Vasici cu G. Bariț. Primul nota la 12/24 aprilie 1851: „Drept aceea nu e mai mult îndoială că noi stăm în ajunul dezbinării naționale totale și că în scurt timp nu ne vom întreba de suntem români, ci uniți sau neuniți (...)”¹⁵¹. Putem remarca, desigur, că în viziunea populară termenii unit și neunit nu au aceeași conotație național-politică, ei fiind percepuți ca atare doar la nivelul elitei intelectuale.

Totuși, ca urmare a acestor demersuri, dar mai ales a unei mai bune pregătiri religioase, dogmatice, la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, apar termeni noi precum greco-răsăritean, greco-oriental, greco-ortodox, ortodox sau greco-catolic. Nici termenii vechi (unit-neunit) nu dispar ci coexistă cu cei nou enunțați. Aceștia se deosebesc însă substanțial de cei vechi, având un puternic substrat dogmatic-religios. Ei nu mai denumesc opțiunea ci indică *starea* confesională a individului.

Și această situație se manifestă doar la nivelul elitei. În vocabularul masei termenii unit și neunit se păstrează în virtutea tradiției și a unei stereotipii de ordin mental și lingvistic, dar conținutul lor este „împrosătat” de memoria colectivă sau de disensiunile ivite din viața cotidiană. Acceptarea unirii nu a fost trecută cu vederea, astfel încât la jumătatea secolului al XIX-lea (Craiva, 1854), consemnăm: „Această carte s-au legat (...) cu toată cheltuiala *adevăraților creștini* (s.n.). S-au scris prin mine, Parohul aceștii Biserici de leața răsăritului. Atanasie Popov(ici) paroh”¹⁵².

48. Lucia Hațeganu, Manuscrise de proveniență locală din biblioteca Muzeului Unirii din Alba Iulia (Manuscrisele lui Nicolae Munteanu), în *Apulum*, XX, 1982, p. 262. De remarcat este faptul că Nicolae Munteanu se dovedește a fi și un bun latinist: „Finitum est per Nicolaum Muntyanovits Non Unitus Normalis Docens A. Carolinensis”.

49. Eva Mărza, Colecția de carte veche de la Biserica ortodoxă română Maieri II Alba Iulia, în *Apulum*, XV, 1977, p. 362, nr. 7.

50. La aceeași întâlnire se arată că „neînțelegerile confesionale există în sânul poporului român nu atât din cauza dogmelor ci mai mult din cauza numirii” cf. I. Lupaș, op. cit., vol. I, p. 401 – 402; vezi și N. Bocșan, I. Lumperdean, I. A. Pop, op. cit., p. 85 și urm.

51. Bariț și contemporanii săi, vol. II, București, 1975, p. 32, cf. N. Bocșan, I. Lumperdean, I. A. Pop, op. cit., p. 154.

52. Doina Dregheciu, Legători de cărți consemnați în însemnările olografe de pe tipărituri românești vechi din județul Alba (secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX), în *Sargetia*, XXI – XXIV, 1988 – 1991, p. 200.

Memoria colectivă este cea care păstrează frânturi ale momentelor dramatice consumate între cele două comunități confesionale: „Această sfântă și Dumnezeiască Pravilă este a sfintei biserici Greco Orientale din Cioara rămasă de la Mănăstirea din Plaiu Cioara care s-au stricatu de la anulu 1788 prin *zavista unitziloru* (s.n.) de pe acelu timpu”⁵³.

De-a lungul vremii nu au lipsit nici excesele cum ar fi cumplite blesteme la adresa „dezbinătorilor de biserică”⁵⁴.

Deși are ca sursă un incident din viața de fiecare zi, însemnarea următoare este relevantă prin atitudinea și convingerile ilustrate: „În anulu 1866 în 11 Ianuarie sau întâmplatu pentru unu mortu, între popa Gr. Catholicu și între popa Gr. Oreentalu ambi dein Alba Iulia, de la Maeri cel dein antâiu Pavelu Kerestheșiu și al doilea Nicolae Munteanoviciu, pentru engropaciune: celu dein taiu au disu ca mortul se ține de Beserica Gr. Catolica, și alu doilea au disu că se ține de Beserica Gr. Orientală; celu unitu popa sau dusu la Mortu și au împlinit oficiulu până în sfârșitu, după cum au avutu întâietate și totu odată și dreptulu, alu doilea popa neunitu dupa finea slujbei făcute au venitu cu prapori și încă cu unu popa neunitu dein comuna Limba: ore de ar fi fost popa unitu fara invațatură ca cela neunutu ce ar fi urmatu dein lucrulu acesta prostu, una crunta bataia între poporulu unitu și neunitu, care numai așteptau de la popa se miște gura. Popa unitu pastoriu credinciosu nu au vrutu perirea poporului seu și au lăsatu pe popa neunitu de au îngropatu mortu. *Basilius Vesanus* docente”⁵⁵.

Înainte de a încheia se impune să subliniem că, în general, evoluția termenilor religioși definește evoluția vieții religioase a românilor transilvăneni. Terminologia ilustrează, ca și celelalte știri cu caracter religios, o slabă receptare a prozelitismului confesional și absența aproape totală a toleranței religioase.

53. Eva Mârza, Doina Dregheciu, op. cit., p. 117 – 118.

54. Notăm o însemnare dintr-un spațiu învecinat (jud. Bihor), dar care, probabil, nu constituie un exemplu singular: „Oanță Toma cu muire(a) lui cu Tudura, începătorii dezghinării de biserică, Maria Gavril Ioneasă cu bărbatul ei, cu Ioan, și toată casa lor, carii au urmat Tomii și Tudurii. Către aceste, Copos Flore spurcatul, și Indrieș, fecior de ghilcoș, cu muire(a) lui, descântătoare, Mărie, și sunt cu dâșșii, cu toți ori câți au fost cu acește(a) la un gând (...) anatema, anatema, anatema, să vie pre dâșșii toate blăstămaturile câte au scris Moisei proroc la a doua lege, tremurare(a) lui Cain și stricăciune(a) lui Ghiepri(?) și altele mai multe fără de număr. Tarinile, vile și totă agonisita lor să nu dea ro(a)de la vreme, ce sărăcie, lipsă, foame și tot felii de rău să nu înțeleze dintre dâșșii, în veci, ce blăstămat să fie pământul întru lucrurile lor și întru scărbe să mănânce dintrânsul întru toate zilele sale, spini și pălămidă să crească și să rodească întru toate zilele vieții sale (...). I-am blăstămat ca să fie blăstămați și orice feliu de om au fi acela ce ar zice cuvânta împotriva acestor să fie și acela părtaș osândelor câte s-au scris și câte s-au uitat, iară mie dumnezeiască dreptate să-mi răscumpere tol felul de străbătate câtă mi-au făcut oamenii ce s-au scris întru această carte sf(ă)ntă, Evanghelie, și în loculul reilor ce am răbdat de la ei să-mi dea D(um)nezeu bine, în locul scârbelor, mângâieri, în locu de rușine, cînste, în loc de trudă, odihnă, ticnă și viață cu dulce (...). Scris-am în anii 34 din viața mea, anul 1781, april(ie) 12, smeritul între preoți popa Gavril, când am fost paroh în Ciulești” cf. Fl. Dudaș, op. cit., p. 240 – 241.

55. Eva Mârza, Colecția de carte veche de la Biserica ortodoxă română Maieri II Alba Iulia, în Apulum, XV, 1977, p. 365, nr. 22.

Cu totul alta este viziunea la nivelul elitei intelectuale unde problema națională (implicit cea religioasă) este pusă încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea de pe poziții unitare.⁵⁶

Colaborarea nu lipsește nici la nivelul popular, deși exemple precum cel consemnat în notația următoare sunt foarte rare: „Să să știe că această sfântă carte o a luat de pomeană pe seama besearicii (...) cea unită din Valea Bulzii (...). Valea Bulzii la anul 1832 die 27 Martii. Și s-au cinstit această carte de Cărăban Ioan parohul neunit”.⁵⁷

---

56. D. Prodan, op. cit., p. 415 – 417

57. Doina Lupan, Lucia Hațeganu, op. cit., (V), p. 406.

**THE RELATIONSHIP BETWEEN THE ORTODOXS AND THE GREEK –
CATHOLICS IN THE ALBA IULIA COUNTY FROM THE OLD
ROMANIAN BOOKS
(THE XVIIITH – XIXTH CENTURIES).**

Abstract

The union of a part of the Romanians with the Church of Rome had deep consequences. The act of union led to the break of an ethnic unity whose structure had been based on religious criteria. This reality is illustrated by the the terms used in the notes from the old romanian books to designate the confessional belonging, more important than the ethnic one.

The notions united and not united (with the Church of Rome) stand for the religious option of the individual or of the community. These terms point to the evolution of the connections, generally hostile ones, between the members of the two confessional communities.

By the end of the XVIIIth century and by the beginning of the XIXth century new terms as: Ortodox, Greek-Eastern, Greek-Oriental or Greek-Catholic appeared, terms which strictly denote the individual's religious state and option. This evolution proves the increasing importance of the national unity over the confessional belonging.

At the same time, the notes on the books mirror the contacts between the members of the communities in everyday life.

By analysing the notes and the terminology used in these books, structures of the religious mentality can be reconstituted.

As a conclusion, we may say that the terms as well as the other aspects revealed by the notes which can be found in the old romanian books, reflect the complexity of the religious life of the romanians living in Transylvania across the XVIIIth and the XIXth centuries.